

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2023

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 11.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Xikambelantwisiso	(30)
XIYENGE XA B:	Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima	(10)
XIYENGE XA C:	Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi	(40)
2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
3. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
4. Khwatihata ehansi ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.
5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hileswi ti nga xiswona eka phepha ra swivutiso.
6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
7. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
8. Minkarhi leyi ringanyetiweke:

XIYENGE XA A:	50 wa timinete	
XIYENGE XA B:	20 wa timinete	
XIYENGE XA C:	50 wa timinete	
9. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA A: PROSI

NTSAKO:	<i>(Xibele na nsati va heta ku vona dokodela.) (A karhi a halahala, a visingarile.)</i> Movha u tlhele u wu susa? Xana hi wona luwa? U wu pakile ekule.	
XIBELE:	A ndzi landzelela nawu wa leswaku a ku pakiwi laha a hi pakile kona, kambe xin'wana a ndzi nga lavi vanhu va hi vona hi susumeta movha wuntshwa?	5
NTSAKO:	U wu susumeta na mani? <i>(A langutisa Xibele emahlweni.)</i>	
XIBELE:	<i>(A hleka, a nga hlamuli nchumu.)</i>	
NTSAKO:	<i>(A nyangatsekile.)</i> U nga hleki!	
XIBELE:	<i>(A rhurile.)</i> Rhulanyana nkatanga, vanhu lava hundzaka laha va ta kala va swi vona leswaku hi na xiphiqu? Mhaka leyi ya n'wana yi ndzi sivele ku xava betiri yintshwa. <i>(A yiva nsati hi mahlo.)</i> Mi ta ndzi rivalela wena na Musa ku va ndzi mi fambisa mpfuka wo tani.	10
NTSAKO:	<i>(A khoma n'wana kahle.)</i> Se hi fikile emovheni, ndzi pfulele rivanti?	
XIBELE:	<i>(Va nghena emovheni, a tshunxa tibiriki ta movha, wu tifambela, loko wu duma a khensela embilwini.)</i> I nga ku dokodela loyi u ta va kahle, N'wana se u vonakala a antswa. <i>(A susa voko eka xidirayivhela a khoma n'wana.)</i> Twana ntsena ku hisa lokuya nkwee! Na swivavi leswiya swi hangalakile.	15
NTSAKO:	<i>(A miyerile, a langutisa ehandle hi fasitere wonge a nga kona emovheni.)</i>	20
XIBELE:	<i>(A titwa a karhatekile hi nsati.)</i> Hi ta tlhela nakambe hi n'wi nyika murhi loko hi fika ekaya ku ya hi swileriso swa dokodela. U lavile ku hi nghenisa ekhombyeni Musa heyi, a ndzi twa ndzi tikeriwa. A ndzi nga ta swi kota ku ku siya na yena a ri karhi a hisa hindlela leyi.	25
NTSAKO:	<i>(Wa ha rhwale nomo, a nga hlamuli.)</i>	
XIBELE:	<i>(Hi ku xavelela.)</i> Vanhu va laha Bileni va na nkateko wa ku va na dokodela ekusuhi na vona. Kambe i mani vito ra yena? Kambe ndzi nga rivala vito ndza ha ku ri vula sweswi? Kambe i mani?	
NTSAKO:	<i>(A languta nuna wa yena.)</i> Vula kahle ku ri u kongome kwihi, u lava ra mupfuni wa dokodela? Futhi ndzi vona maxangu.	30
XIBELE:	<i>(A nga ha swi tivi leswaku u lulamisile kumbe u onhile. A ringeta qingha rin'wana.)</i> Ndzi ta yima lahaya vhengeleni ndzi xava ...	
NTSAKO:	<i>(A n'wi nghena enon'wini.)</i> Wa hlamarisa munhu ndziwena! A wu wisinyana munhu a kota ku tiyingisela?	35
XIBELE:	<i>(A nga ha tivi leswaku a endla yini.)</i> Xana swi kahle loko hi tshama hi miyerile wonge ko va na nkosi? A ndzi ehleketa leswaku u vutisa vito ra ...	
NTSAKO:	<i>(A kavanyeta nuna wa yena.)</i> Hayi mani tata wa Musa. Wa nga yimanyana nandzuwe! Yimanyana man! U tlhela u va na xivindzi xo vutisa vito ra munhu luya? A hi wena a wu ri karhi u hlaya vito eka murhi wa n'wana? Loko u ku O. Malate a wu ehleketa leswaku u vula mani?	40
XIBELE:	Kasi loko va ku swi bi hi makatla va vula yini?	

NTSAKO:	(A hlamula hi ku hlundzuka.) Munhu wa wena na loko u nghena maamukelelo ya yena, a ya na vumunhu, i ya xiyimo xa le hanshi. U tekela vanhu ehansi. Vana va hina a va hloniphi ndzi ku byela mina. Loko wo swi langutisa kahle, wa ha ku kuma ntirho kambe se u hundzukile. N'wina van'wana a ma ha ri nchumu emahlweni ka yena. Kambe a swi langutisa kahle, a nga heteleli a hlongorile vavabyi ku ya eka dokodela wa Xikwembu.	45
XIBELE:	(A vulavula hi ku titsongahata.) Heyi, a nge poni n'wana wa vanhu. A ndzi naveli ku va eka xiyimo xa yena. U nga fananisi n'wana luya wa vanhu na vaongori lava nga leteriwa malembe yo tala ku fana na wena Ntsako. N'wana luya wa vanhu a nga va a ringeta hi matimba ya yena hinkwawo ku tirhisa vutivinyana lebyi a nga na byona.	50
		55

[Xitshuriwa xa vutitumbuluxeri]

- 1.1 Xana Xibele na nsati a va ya endla yini eka dokodela? (1)
- 1.2 Boxa vito ra n'wana wa vona. (1)
- 1.3 I yini lexi a xi endla leswaku movha wa Xibele wu pakiwa ekule na le ka dokodela? (2)
- 1.4 Hi swihi swiendlo swa Ntsako leswi kombisaka leswaku movha a wu nga ha yimangi laha a wu yimile kona? (1)
- 1.5 Hikokwalaho ka yini Ntsako a hlundzukile loko a huma eka dokodela? (2)
- 1.6 Ntsako u ri 'nandzuwe' loko a hlamulana na Xibele. Leswi swi kombisa ku n'wi ... (1)
- A hlonipha.
B tlangisa.
C themendela.
D delela.
- 1.7 Hi kwihi ku hambana exikarhi ka Ntsako na munhu loyi a tirhaka na dokodela? (2)
- 1.8 Hikokwalaho ka yini mutshuri a tirhisile tidoto tinharhu eka ntila wa 36. (2)
- 1.9 Vula HI SWONA kumbe A HI SWONA kutani u seketela nhlamulo ya wena. Ku yisa n'wana eka dokodela swi pfunile. (2)
- 1.10 Mutshuri u vula yini loko a ku: (2)
- (a) Wa ha rhwale nomo. (2)
- (b) Futhi ndzi vona maxangu. (2)
- 1.11 Hikokwalaho ka yini Xibele a titsongahata loko a hlamula Ntsako? (2)
- 1.12 Nyika vonelo ra wena ehenhla ka mavulavulelo ya Ntsako eka xitshuriwa lexi. (2)
- 1.13 Xana swi kahle ku va munhu a kombisa ku vilela endhawini leyi a nga kumangiki vukorhokeri bya kahle. Seketela. (2)

XITSHURIWA XA B: XIFANISO

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

[Xi huma eka: www.istockphoto.com]

- 1.14 Xana vana lava va nga va ri kwihi? (1)
- 1.15 Hikokwalaho ka yini va ri eka ndhawu leyi u yi tsaleke eka 1.14? (1)
- 1.16 Marito lawa ya nge: 'Ku tlanga i norho eka hina,' ya hi byela yini hi vutomi bya vana lava bya masiku hinkwawo. (2)
- 1.17 Xana u vona wonge vutomi lebyi hanyaka hi vana lava bya amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

Hlaya xitshuriwa xa C laha hansi kutani u longoloxa tipoyinti ta NKOMBO u kombisa nkoka wa ku tirhisa swifambo swa mani na mani.

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70.
2. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
3. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
4. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
5. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**VUHLAYISEKI BYA SWIFAMBO SWA MANI NA MANI**

Etikweni ku tele vanhu lava hanyaka hi ku tirhisa swifambo swa mani na mani. Swifambo swa mani na mani swi pfuna vanhu vo tala swinene ku va fikisa laha va yaka kona masiku hinkwawo. Swi tleketla kusukela eka vadyondzi va xikolo, vatirhi, vadyuhari, vapphumba na mani na mani. Loko u tirhisa xifambo xa mani na mani vuhlayiseki byi kona hikuva xa tiveka. Muchayeri u na vutihlamuleri eka vutomi bya vakhandziyi. Swi tala ku khandziyiwa etindhawini to hlayiseka. Eswitichini swa swona ku na vanhu lava pfunaka vakhandziyi ku hatla va kuma swifambo leswi va swi lavaka. Ntsengo lowu hakeriwaka wa tiveka naswona wu pimiwile ku ya hi mimpfhuka. Ntsengo lowu wu tiviwa hi mani na mani, loko va tlakusa mali vakhandziyi va byeriwa. Mukhandziyi u fika laha a yaka kona hi nkarhi, hikuva swin'wana swa swifambo leswi swi famba hi nkarhi. Hambu swifambo leswi nga tirhisiki nkarhi na swona swi fika hi nkarhi laha swi yaka kona. Loko xifambo xi tshoveka muchayeri u kumela vakhandziyi xifambo xin'wana. Eka swifambo swa mani na mani ku na ndzindzakhombo loko ku ri na nghozi. Lebyi i vutihlamuleri bya n'wini wa xifambo xolexo. Ndzindzakhombo wu nyika ntikelo eka vuhlayiseki bya swifambo leswi. Ku kurisa na ku tlakusa bindzu leri vaakatiko va fanele ku ri seketela. Bindzu leri ri pfuna na ku tlakusa ikhonomi ya tiko hi ku tumbuluxa mintirho. Ri pfuna ku hunguta vusweti eka tiko ra hina.

[Xitshuriwa xa vutitumbuluxeri]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU**XIVUTISO XA 3**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

[Xi huma eka: www.erf123.com]

- 3.1 Boxa vito ra nchumu lowu navetisiwaka? (1)
- 3.2 Hikwalaho ka yini rito Chiquita ri tsariwile hi fonto leyikulu? (2)
- 3.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka. Ku vuyeleriwa ka rito Chiquita eka xinavetiso lexi swi kombisa ...
- A vukanakanisi.
B ntshikelelo.
C mbuyelelo.
D Mboyamelatlhelori'we. (1)
- 3.4 Hi ku leteriwa hi xifaniso xa xinavetiso lexi, hetisa xivulwa lexi landzelaka:
Mabanana ya Chiquita ya ... (2)
- 3.5 Xivulwa lexi nge: 'I Chiquita ntsena eka swilongo swa vana vo tlhariha!' xi onga hi ndlela yihi? (2)
- 3.6 Hi ku vona ka wena i yini lexi nga endlaka leswaku vaamukeri va tsakela ku xava xinavetisiwa lexi? (2)

[10]

XIVUTISO XA 4: KU XOPAXOPA KHATHUNI

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E: KHATHUNI

[Xi huma eka: www.cartoonstock.com]

- 4.1 Boxa ndhawu leyi swimunhuhata leswi swi nga eka yona. (1)
- 4.2 Xana ntirhokaya wa ximunhuhata xa B a wu lo yini ku kala mudyondzisi a lava ku xi katsa eka lavo hlwela ku twisisa? (2)
- 4.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka. Marito lama nge: 'Ndzi lo kala ndzi pfumela ...' ya kombisa leswaku ximunhuhata xa B a xi boheka ku ...
- A vulavula ntiyiso.
B vulavula mavun'wa.
C ala ku vulavula.
D ala ku yisa ntirho. (1)
- 4.4 Xana ximunhuhata xa C xi titwa njhani hi mhaka leyi xi byeriwaka yona? Seketela. (2)
- 4.5 Xana ximunhuhata xa A xi nga va xi n'wayiterisiwa hi yini eka leswi vuriwaka hi ximunhuhata xa B? (2)
- 4.6 Hi ku vona ka wena i ncini xi nga endla leswaku ximunhuhata xa B xi pfuniwa ku endla ntirhokaya? (2)

[10]

XIVUTISO XA 5

- 5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F: PROSI

Ekusihleleleni varisi va tifambela, torha ra vona ri timuriwile, va byisa ni timbuti leti saleleke endzhaku. Leswi se ku nga lo tititi, ndzi kambela xihlovo lexi. A xi entangi. Riwa ri voyamele ematini, mintsandza ya xirhendzewutana yi tlhandlekeriwile ku endla switepisi. Timhandzi leto leha ti tlhavile sava leswaku ri nga tati xihlovo lexi. Le hansi le ku ni xidan'wana lexi xi cheletiwaka hi swinambyana swo pfelela eswithavelanini swinyingi. Mati lama a ndzi ehleketa leswaku ya ta pfindluka hi ridaka na sava tanihi le swihlobyeni swin'wana, ya tengile onge i mberha ivi na sava ra kona ri ku phatiphati hi dyambu. 5

Loko ndzi vona leswaku ndzo va ndzexe, ndzi ngirimela ematini ivi ndzi tata xiphaphana xa mina hi voko ro rhurhumela hikuva ndza ha chava xihangu xa swibakele. Loko ndzi ya kuma vanghana va mina mantswele se a ma nga ha tikoti hi ku bongana. Ma vitana marhole ya wona lama pferiweke exivaleni kwala kusuhi. Mabudula ya tsemakanya hi le xikarhi ka miti. Emakaya se ko va kwala. Ntlhambi wukulu wu avana. 10

'Hi swona Xidzilo, hi ta vonana kambe!
'Hi swona Xitlhangu, hi ta vonana siku rin'wana!' 15

[Xi huma eka tsalwa ra Xitlhangu hi Andre D Clerc]

- 5.1.1 Endla xivulwa xin'wana hi rito **tengile**, kambe xi hambana na nhlamuselo leyi nga eka xivulwa lexi nga laha hansi.
... ya **tengile** onge i mberha ivi na sava ra kona ri ku phatiphati hi dyambu. (2)
- 5.1.2 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka tlhelo ra nandzulo.
Timhandzi leto leha ti tlhavile sava. (2)
- 5.1.3 Nyika mavizweni wa rito leri dzwihatiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.
... va **byisa** ni timbuti leti saleleke endzhaku. (1)
- 5.1.4 Hlamusela leswi rito '**tititi**', ri vulaka swona eka xivulwa lexi landzelaka.
Leswi se ku nga lo **tititi**, ndzi kambela xihlovo lexi. (2)
- 5.1.5 Hlanganisa swivulwa leswimbirhi hi rihlanganisi leri nga endzeni ka swiangi.
Emakaya se ko va kwala. Ntlhambi wukulu wu avana. (kutani) (2)

- 5.1.6 Hlawula ntlawa wa swilo leswi welaka eka rivitantlawa leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Ntlhambi wukulu wu avana:

- A Wa tihuku
 - B Wa tinyenyana
 - C Wa tihomu
 - D Wa timbyana
- (1)

- 5.1.7 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka vun'we.

Ekuseteleleni varisi va tifambela, torha ra vona ri timuriwile. (2)

- 5.1.8 Nyika ntirho wa riengeteri ra ndhawu 'kwala' eka xivulwa lexi landzelaka.

Ma vitana marhole ya wona lama pfaleriweke exivaleni **kwala** kusuhi. (2)

- 5.2 Xiyaxiya xifaniso lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

[Xi huma eka: www.gettyimages.com]

- 5.2.1 Nyika ritofularha ra rito leri tikisiweke laha hansi.

Ndzi **yimile** nan'waka. (1)

- 5.2.2 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka nkarhi lowu nga hundza.

Teretere leri ri olovisa ntirho wa mina. (2)

- 5.2.3 Nyika risivinene ra munhu wa vumbirhi ra rito leri tikisiweke.
Teretere leri ri olovisa ntirho wa **mina**. (1)
- 5.2.4 Yisa rito leri tikisiweke eka ntsongahato.
Teretere leri ri olovisa **ntirho** wa mina. (2)
[20]
- NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40**
NTSENGO WA TIMARAKA: 80